

УДК 330.11:007.5

**ПРИРОДА ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ
ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ФЕНОМЕНУ ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА СИСТЕМУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА**

Івченко Є.А.

**THE NATURE OF THE TRANSFORMATION PROCESS AS A SOCIAL
AND ECONOMIC PHENOMENON AND ITS IMPACT ON THE ECONOMIC
SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE**

Ivchenko E.A.

У статті досліджується природа трансформаційного процесу як соціально-економічного феномену. Визначено вплив трансформаційних процесів на систему економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: трансформація, трансформаційний процес, соціальний процес соціально-економічна система, економічна безпека, система економічної безпеки.

Постановка проблеми. Діяльність підприємств в сучасних умовах потребує розуміння природи трансформаційних процесів. Вплив зовнішнього середовища, зміни внутрішнього середовища, умов невизначеності інформаційного простору, глобалізаційні процеси ведуть до трансформацій функціонування підприємства та його системи економічної безпеки. Трансформаційні процеси за своєю сутністю представляють собою взаємозв'язок економічної поведінки та взаємодії учасників мікрорівня та інституціональними змінами макросередовища. Будь-які кардинальні перетворення в суспільстві передбачають зміну інституціонального простору, яке в значній мірі визначає спектр вибору як цілей економічних суб'єктів, так і способів досягнення цих цілей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність дослідження трансформаційних процесів викликає зацікавленість багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні підходи до визначення природи трансформаційних процесів висвітлені у працях таких зарубіжних науковців, як Е. Шилза, Т.І. Заславської, П. Штомки, Н.В. Паніної, Т. Загороднюк, О. О. Долженкова, П. С.А. Єрохіна.

Проблематиці дослідження економічної безпеки багато уваги було присвячено у працях таких вітчизняних вчених: Г. А. Пастернак-Таранушенко, М.М. Єрмошенко, Г.В. Козаченко, О.М. Ляшенко, А.М. Гуменюк, Ю.С. Погорелов.

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що в економічній літературі, як іноземній, так і вітчизняній, відсутня єдність поглядів вчених щодо впливу та значення трансформаційних процесів на діяльність підприємств, що й обумовлює актуальність дослідження.

Формулювання цілі статті. Метою статті є дослідження природи та впливу трансформаційних процесів як соціально-економічного феномену на діяльність підприємства та його економічну безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структурні перетворення суспільства та економіки цікавили науковців багатьох поколінь. Поняття трансформаційного процесу як соціально-економічного феномену має інституціональне значення та знаходиться на перехресті наукових підходів. Так в економічних науках трансформація та трансформаційні процеси розглядається як якісна зміна економічної системи. В той час в соціологічних дослідженнях, які мають істотну теоретико-методологічну та практичну значимість, дослідження соціальних змін відносять до окремих проблем трансформаційних суспільств і є відправною крапкою різних наукових теорій.

Трансформаційні процеси є невід'ємною частиною розвитку соціально-економічних систем. Розвиток у свою чергу є необхідною умовою функціонування підприємства та забезпечення його системи економічної безпеки. Для розуміння природи трансформаційних процесів в системі економічної безпеки

ки підприємства необхідно проаналізувати соціально-економічні умови їх виникнення. Дослідження природи та впливу трансформаційних процесів потребує розуміння його інституціональних і фундаментальних основ.

Трансформація – перетворення суспільної системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми факторами чи їх комбінацією. Такі процеси відбуваються на певних етапах розвитку, так званих точках біфуркації, коли системи дуже чутливо реагують на будь-які впливи. Точки біфуркації відображають збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів. Еволюція не передбачає поняття доброго чи поганого, всі зміни оцінюються через людське сприйняття, тобто проходять соціальну оцінку [1, с. 125].

Природа трансформаційного процесу полягає у тому, що він позначається на стани різних систем. Невід’ємне відношення до суспільства та соціально-економічної системи в цілому, надає йому ознак загальносистемності. Трансформація позначає зміну чого-небудь, перетворення системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми факторами.

Враховуючи, що трансформаційні процеси змінюють якісні і кількісні характеристики, вони за своєю глибиною та системністю змінюють саму основу, природу суспільства. Однією з видатних робіт з цієї проблематики виявляють праці Т.І. Заславської. У монографії «Концепции постсоветской трансформации общества Т.И. Заславской и Н.В. Паниной» Т. Загороднюк [2] згідно теорії соціальної трансформації Т.І. Заславської надає системні ознаки трансформаціям та пропонує вивчати їх рух одночасно по трьох осях. Першою складовою тривимірного простору пострадянських трансформацій є ефективність функціонування соціальних та базових інститутів. Головним критерієм якості інституціональної системи в роботі вважається адаптаційна здатність, тобто здатність суспільства конструктивно та своєчасно відповідати на глобальні виклики, на зміни геополітичних і економічних умов, вирішувати проблеми, пов’язані з природними та соціальними катаклізмами. Другою віссю соціального простору пропонується якість соціально-групової структури. Причому під соціально-груповою структурою відомі дослідники мають на увазі соціально-груповий аспект суспільного устрою, який включає інституціональний аспект. Зв’язок цих структур виражається у тому, що соціально-групова структура визначається системою ролей і статусів, породженої інституційною моделлю суспільства. Третьою складовою соціального простору трансформації пропонується рівень людського потенціалу. Науковець Т. Загороднюк [2] наводить визначення Т.І. Заславсь-

кої людського потенціалу: «...під людським потенціалом необхідно розуміти фактор життєдіяльності суспільства (країни, держави), інтегрально характеризуючи його людські ресурси як суб’єкта власного відтворення та розвитку» [2, с. 36-39].

Відомий науковець у сфері соціології П. Штомка [3] у своїх працях розглядає саму природу суспільства, його еволюцію та модернізацію. Досліджуючи праці зазначеного науковця, можна сказати, що науковець розглядає еволюцію, модернізацію та трансформаційний процес як майже взаємозалежні та тотожні поняття. У працях П. Штомки [3] розкриваються різні фундаментальні проблеми соціальної теорії та теоретичні підходи соціальних змін. На його думку всі людські суспільства постійно змінюються на всіх рівнях своєї внутрішньої структури: на макрорівні (економіка, політика, культура), на мезорівні (спільноти, групи, організації) та на макрорівні (індивідуальні дії, взаємодія). Тобто, суспільство має багаторівневе направлення процесів. За висловом Е. Шилза [4, с.86]: «Суспільство – транзитимчасовий феномен. Воно не утворюється буттям у даний час. Воно складається за допомогою часу».

Трансформаційні процеси в системі економічної безпеки підприємства можуть відбуватись, під впливом як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників. Суб’єктивним чинником є свідомий вольовий вплив людей, направлений на її зміну, що означає реформування системи. Однак трансформація може бути наслідком поступових (еволюційних) процесів, що виявляються в кількісних, і, відповідно, якісних змінах системи [5, с. 19]. Необхідно зазначити, що дослідженню суб’єктивних чинників в системі економічної безпеки потрібно приділяти багато уваги. Прийняття неякісних рішень, складний процес прийняття рішень на підприємстві, низький рівень компетентності або вплив зовнішніх факторів може призвести до негативних наслідків.

За висловом О.О. Долженкова [6], трансформація є однією із форм соціальних процесів. Він вважає, що трансформація може бути спрямованою або неспрямованою; екзогенною або ендегенною; спонтанною або спланованою [6, с.44]. Науковець стверджує, що виходячи з досвіду трансформаційних процесів останнього історичного періоду їх змістом є процес модернізації, тобто переведення «традиційного» суспільства у «сучасне». При цьому, виходячи саме із сучасного розуміння модернізації не як лінійного, однозначно позитивного, заснованого на ідеї прогресу явища, а як процесу, який постійно супроводжують конфліктні і кризові явища. Відповідно аналізується соціальна трансформація у розрізі структурних елементів соціальної системи. Так О.О. Долженков [6] розглядає трансформацію в економічній, культурній, політичній сферах. Що стосується економічної сфери, то на думку науковця трансформація при всіх конкретних історичних, географічних і т. п. контекстних особливостях має ряд спільних

рис. Загалом їх можна звести до появи та розвитку товарного виробництва й вільного ринку або принаймні окремих ознак названих феноменів. Насамперед формується вільний ринок споживчих товарів; згодом, з подальшим наростанням трансформаційних процесів, формуються ринок робочої сили, фондовий ринок і так далі, аж до появи «віртуальних» ринків – ф'ючерсного і т. ін. [6, с.46-47].

Трансформаційні процеси виникають і здійснюються спільнотами людей, що свідомо координують свою діяльність для досягнення певних цілей. Кожне таке співтовариство індивідуумів у менеджменті прийнято називати організацією. Ту організацію, для якої характерний (або в якій відбувається) трансформаційний процес, називатимемо організацією, що трансформується. Організація, що трансформується – це різновид організації, що досягає мети свого функціонування за допомогою трансформацій [7].

Так В.Д. Ураков [7] виділяє чотири фундаментальних принципи, які лежать в основі трансформаційних процесів, що проходять у організації та соціумі під впливом феномена менеджменту. Ці процеси спрямовані на формування сталої і цілісної організації, яка гармонійно інтегрована в соціум і є каталізатором соціальної інновації. Вищезазначені принципи він формулює у такий спосіб:

1) трансформація стратегії конкуренції в стратегічне оновлення компанії за допомогою природних трансформаційних потоків (процесів);

2) трансформація процесу організаційного розвитку в культурні динамічні процеси (cultural dynamics) за допомогою міжкультурної взаємодії;

3) трансформація процесів НДДКР (R & D) у процеси соціальної інновації за допомогою міждисциплінарних взаємодій;

4) трансформація функцій менеджменту з метою формування «цілісної організації» [7].

Ці чотири принципи на думку науковця [7] по суті є елементами, які відсутні в деконтекстуалізованих, монокультурних, монофункціональних і монодисциплінарних, тобто в економічно орієнтованих, концепціях менеджменту та лідерства.

У цьому контексті слід відзначити, що для уникнення неправильних висновків важливе значення має дослідження ступеня масштабності трансформаційного процесу, який відбувається в економічних системах. Еволюція економічних систем може відбуватись за рахунок поєднання кількох типів трансформацій: функціональних (внутрішньосистемних), системних і міжсистемних [8, с 21].

Для розуміння природи трансформаційних процесів необхідно проаналізувати його різновиди, відомі класифікації та основні предмети дослідження. В роботі [8] виділено шість теоретичних розробок, де трансформаційний стан є основним предметом дослідження.

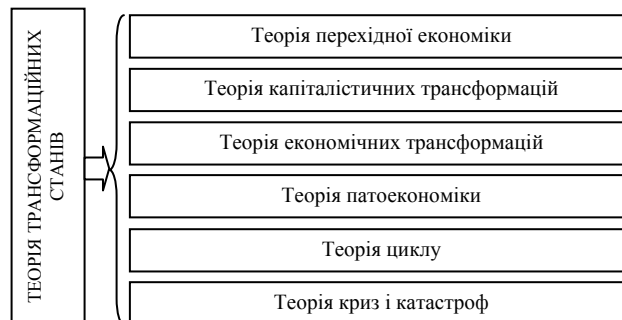

Рис. Теорія трансформаційних станів [8]

Але зазначена класифікація відтворює стани соціально-економічних систем. Причому трансформаційні процеси на мікрорівні майже завжди ототожнюються із такими процесами як реорганізація, реструктуризація, інтеграція та інші.

В роботі [9] запропоновано чотири типи трансформаційних процесів: галузевो-компонентну; функціональну; територіальну; організаційно-управлінську. До першого типу відноситься переорієнтація підприємств з традиційних видів діяльності до інноваційних видів. До функціонального типу трансформації відноситься в першу чергу зміна технологій, матеріально-технічної бази підприємства, зміна спеціалізації, тощо. Третій вид територіальної трансформації пов'язаний з місцезнаходженням підприємства, деконцентрації виробництва винесення та будівництво нових підприємств які небезпечні для навколишнього середовища та населених пунктів. Організаційно-управлінська трансформація в першу чергу пов'язана зі зміною організаційних структур перерозподілом функцій управління між різного роду підприємницькими структурами і та ін.

В роботі [10] трансформаційні процеси типізують наступним чином:

1. За економічним змістом: перехід від ринкових механізмів до внутрішньогосподарських і навпаки (інтеграція, дезінтеграція); переформування прав власності управління (реорганізація); переформування, перегрупування ресурсів (реструктуризація); переформування, перегрупування процесів (реінжиніринг).

2. За спрямованістю: трансформації, спрямовані на досягнення фінансових цілей.; трансформації, спрямовані на досягнення не фінансових цілей.

3. За основним завданням: трансформації, пов'язані із забезпеченням повного чи ефективного використання наявних можливостей; трансформації, пов'язані із нарощуванням можливостей; трансформації, пов'язані із створенням якісно нових можливостей.

4. За причинами: трансформації, викликані внутрішніми чинниками; трансформації, в викликані зовнішніми чинниками.

5. За масштабом: в межах країни; в межах регіону; в межах галузі; в межах підприємства.

6. За охопленням елементів: одноелементні; функціональні внутрішньо елементні; системні; глобальні.

7. За характером: еволюційні; революційні.

8. За часовим інтервалом: стратегічні; ситуаційні [10, с. 58-59].

У своїх дослідженнях С.А. Єрохін [11] пропонує структурування трансформаційного процесу за найсуттєвішими суспільними ознаками: виробництво і відтворення, технологічна та інституційна структура, цивілізація та глобалізм. Причому могутніми важелями зрушень в трансформаційному процесі на його думку виступають ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) чинники. У такому визначенні науковець розглядає трансформаційний процес як самоорганізуючу систему, представленою сучасною науковою парадигмою – синергетикою [11, с. 5].

Трансформаційний процес в науковій літературі [13] включає певні стадії. Так В.А.Рибка та Л.Є.Шкляра [12] виділяють стадію, що має переоцінку існуючого стану суспільства та змісту й масштабів кризи, що, як правило, має системний характер. Наступною стадією трансформаційного процесу науковці пропонують неупереджену об'єктивну характеристику реального стану речей, його джерел та причин виникнення, можливостей і шляхів виходу з кризової ситуації, тобто соціальну діагностику. Подальшою стадією вважається демонтаж віджилої системи, ліквідацію її явних невідповідностей досягнутому рівню суспільного розвитку та його тенденціям. І останню стадію, яку пропонують науковці є пошук якісно нових стратегій розвитку, елементами яких є: політична, економічна та соціальна (інколи й національна) ідентичність суспільства.

На думку О.В. Корнуха [13] трансформація є економічною категорією, яка пов'язана з економічною сферою, притаманною різним рівням господарювання, відображає складний процес, що здійснюється одночасно в просторі і часі. Науковець вважає, що економічна трансформація відбувається під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників і ключовою ознакою якого є сукупність змін, які в кінцевому підсумку призводять до нового економічного стану, нових економічних результатів та постановки нових економічних цілей та завдань [13, с.190].

Дане визначення економічної трансформації за своєю сутністю співпадає із визначенням економічної безпеки підприємства. Так Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко [14] пропонують визначати економічну систему як міру гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства.

Отже, діяльність підприємства та його система економічної безпеки знаходиться під впливом трансформаційних процесів.

Висновки. Трансформаційний процес являє собою складний об'єкт, який потребує багатогранного розгляду. Трансформаційний процес в системі економічної безпеки підприємства необхідно розглядати як суб'єктивний, об'єктивний процес, що відбувається в просторі та часу [2, с. 190]. Слід зазначити, що при дослідженні зазначеного питання необхідно визначати параметри процесу як по підприємству в цілому, так і по його окремим складовим.

Таким чином, контекстуальна основа генезису та протікання трансформаційних процесів в системі економічної безпеки підприємства потребує подальших досліджень. Визначення місця трансформаційного процесу в системі економічної безпеки підприємства дозволить підприємству розробити механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, аналізувати складні соціально-економічні умови для вирішення стратегічних завдань підприємства

Література

1. Поченчук, Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки [Текст] / Галина Михайлівна Поченчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 123-129.
2. Загороднюк Т. Концепции постсоветской трансформации общества Т.И. Заславской и Н.В. Паниной : Мон. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2013. – 164 с.
3. Штомка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
4. Shils, Edward 1981 Tradition, Chicago: University of Chicago Press
5. Кирилук Є. М. Понятійний апарат досліджень трансформації економічних систем / Є. М. Кирилук // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”; відп. ред. С. І. Дем'яненко. – 2011. – Вип. 26. – С.14-25.
6. Долженков О. О. Політична та соціальна трансформація: взаємозв'язок та особливості / О. О. Долженков // Актуальні проблеми політики. - 2013. - Вип. 49. - С. 40-50.
7. Ураков Д. В. Трансформаційний менеджмент як засіб перетворення соціуму / Д. В. Ураков // Простір і час сучасної науки (25-27.04.2014 р.) -Режим доступу: <http://int-konf.org/konf042014/778-urakov-d-v-transformacyniy-menedzhment-yak-zasb-peretvorennnya-socumu.html>.
8. Савушкін Д. І. Особливості та закономірності трансформаційної економіки в ринковому середовищі / Савушкін Д. І. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2014. — №2(26). — С.49-54.
9. Гаєвська Л. М., Гацька Л. П., Горленко І. О., Лазебник Л. Л., Ляшенко Г. П. Трансформаційні процеси і регуляторна політика в економіці України / Державна податкова адміністрація України; Національна академія

держ. податкової служби України / Л.Л. Тарангул (загред.). — Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2004. — 222с.

10. Сосницька Я. С. Трансформаційні процеси у сільському господарстві, як об'єкт дослідження суспільно-географічними науками / Я. С. Сосницька // Науковий огляд. — 2015. — № 3 (13). — С. 54–60
11. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація / С. А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 2 (44). — С. 4—12.
12. Ребкало В.А., Шкляр Л.Є. Політичні інститути у процесі реформування системи влади: Навч.-метод. посіб. - К.: Міленіум, 2003. - С. 46-62.
13. Корнух О.В. «Економічна трансформація» як ключове поняття сучасного громадського розвитку / О.В. Корнух, А.М. Турило // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. — № 6, частина 3. — С. 189-191.
14. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения [Текст] / Козаченко А.В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. — К.: Издательство «Либра», 2003. — 280 с.

References

1. Pochenchuk H. Common factors of transformation processes of the national economy [Text] / Halyna Pochenchuk // Economic analysis: Ternopil National Economic University. - Ternopil: Publishing and printing center of Ternopil National Economic University, "Economic Thought", 2014. — Vol. 16. - № 1. - P. 123-129.
2. Zagorodniuk T. Concept of post-Soviet transformation of the society by Zaslavskia T. and Panina N.: Monograph. - K. : Institute of Sociology of NAS of Ukraine, 2013. - 164 p.
3. Shtomka P. Sociology of social changes/Transl. from English. ed. V. Yadova. - Moscow: Aspekt Press, 1996. - 416 p.
4. Shils, Edward 1981 Tradition, Chicago: University of Chicago Press.
5. Kyryliuk Ye. Conceptual structure of the research of economic systems' transformation / Ye. Kyryliuk // Economics and Business. - 2011. - Vol. 26. - P.14-25.
6. O. Political and social transformation, interconnection and features / A. Dolzhenkov // Actual problems of policy. - 2013 - Vol. 49. - P. 40-50.
7. Urakov D. Transform management as a means to transform society / D. Urakov // Space and time of modern science (25-27.04.2014). — Available at: <http://int-konf.org/konf042014/778-urakov-d-v-transformacyniy-menedzhment-yak-zasb-peretvorenniya-socumu.html>.
8. Savushkin D. Features and patterns of transformation economy in the market environment / Savushkin D. // Visnyk of Berdyansk University of Management and Business. - 2014. - №2 (26). - P. 49-54.
9. Gaievska L., Gatska L., Gorlenko I., Lazebnyk L. Liashenko G. Transformation processes and regulatory policy in the economy of Ukraine / State Tax Administration of Ukraine; National Academy of State Tax

Service of Ukraine / L. Tarangul. - Irpin, National Academy of STS of Ukraine, 2004. - 222 p.

10. Sosnytska Ya. Transformation processes in agriculture as an object of study of social and geographical sciences / Y. Sosnytska // Scientific Review. - 2015. - № 3 (13). - P. 54-60
11. Yerokhin S. Transformation process and its structuring / S. Yerokhin // Actual problems of economy. - 2005. - № 2 (44). - P. 4-12.
12. Rebkało V. Shkliar L. Political institutions in the process of reforming the system of governance: Study guide. - Kyiv: Milenium, 2003. - P. 46-62.
13. Kornuh A. "Economic transformation" as a key concept of modern public development / O. Kornuh, A. Turylo // Scientific bulletin of Kherson State University. 2014. — no. 6, Part 3. - P. 189-191.
14. Kozachenko A. Economic safety of the enterprise: the nature and facilitating mechanism [Text] / A. Kozachenko, V. Ponomarev, Liashenko A. - Kyiv: "Libra", 2003. - 280 p.

Ивченко Е.А. Природа трансформационного процесса как социально-экономического феномена и его влияние на систему экономической безопасности предприятия

В статье исследуется природа трансформационного процесса как социально-экономического феномена. Проанализированы подходы и классификации трансформационного процесса. Определено влияние трансформационного процесса на систему экономической безопасности

Ключевые слова: трансформация, трансформационный процесс, социальный процесс, социально-экономическая система, экономическая безопасность, система экономической безопасности.

Ivchenko Ye. The nature of the transformation process as a social and economic phenomenon and its impact on the economic security system of the enterprise.

The nature of the transformation process as a social and economic phenomenon has been studied. Approaches and classification of the transformation process have been analysed. The impact of the transformation process on the economic security system has been identified.

Keywords: transformation, transformation process, social process, social and economic system, economic security, economic security system.

Івченко Є. А. — заступник директора Інституту економіки та управління СНУ ім. В. Даля, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, к.е.н., доц.

Рецензент: д.е.н., проф. **Заблодська І.В.**

Стаття подана 17.09.16